

Pach Zsigmond Pál

A NEP BEVEZETÉSÉNEK ELŐZMÉNYEI LENIN ÍRÁSAIBAN

A fiatal szovjetállam történelmi jelentőségű gazdasági reformjának: a „hadikommunizmusról” az „új gazdaságpolitikára” (novaja ekonomicseszkaia politika = NEP) való áttérésnek indító lépése az volt, hogy a parasztgazdaságok egész terményfölöslege kötelező beszolgáltatását meghatározott mennyiségű terményadóval váltotta fel. Minthogy az adókulcs lényegesen alatta maradt az addigi beszolgáltatásnak, a parasztgazdáknak immár legális lehetőségük nyílt arra, hogy az adón felüli terményfölöslegüket a — mindaddig tilalmazott — szabadpiaci forgalomban értékesítsék. Az új rendelkezés nyersvázlatát Lenin 1921. február 8-án vetette papírra. A tanulmány e gazdaságpolitikai fordulat előzményeit és indítékait veszi szemügyre.

I.

Lenin a szovjetország gazdasági fejlődésére és gazdaságpolitikájára vonatkozó nézeteit a külföldi katonai intervenció és a polgárháború körülményei között, az októberi forradalom második évfordulójának küszöbén — 1919. október 30-án — *Gazdaság és politika a proletárdiktatúra korszakában* című cikkében foglalta össze.¹

Fejtegetéseinek kiindulópontja az volt, hogy „a kapitalizmus és a kommunizmus [értsd: a kommunizmus első foka, a szocializmus] között bizonyos átmeneti időszak van”, amelyet politikailag a munkásosztály államhatalma, a *proletárdiktatúra*, gazdaságilag pedig a nemzetgazdaság három fő formájának: a kisárutermelésnek, a kapitalizmusnak és a kommunizmusnak (szocializmusnak) az együttese jellemez. *Első* fő következtetése pedig abban állt, hogy ennek az átmeneti időszaknak, amely „egy egész történelmi korszakra” terjed, a szovjetállam még csak első lépéseinél tart, mert a nemzetgazdaság egészét tekintve a harmadik forma hatóköre még messze elmarad az első kettőtől.

¹ V. I. Lenin Művei (a továbbiakban: LM), 30. k., Bp., 1953, 93—103.

A munka kommunista módon való egyesítésének feltételei „nálunk csak részben valósultak meg, vagy más szóval: e feltételek megvalósulása még csak kezdeti szakaszában van”.²

Mik ezek a feltételek?

A cikk egész okfejtéséből egyértelműen kitűnik, mit tekintett Lenin ekkor, 1919 őszén a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet fő gazdasági feltételeinek, követelményeinek. A következőket: a nagybirtokosok és nagytőkések kisajátítása; a nagyipari termelés állami megszervezése, munkásigazgatása; a kollektív nagyüzemi mezőgazdaság fokozatos kialakítása az állami tulajdonban lévő földön — egyrészt állami gazdaságok, másrészt földműves-szövetkezetek szervezése révén; a magánkereskedelem (illetőleg általában a kereskedelem, a piaci áruforgalom) helyébe lépő állami termékelosztás közvetlen — pénz és piac közbejötté nélkül történő — megszervezése.

Ez a kritériumrendszer, amint látnivaló, alapjában megfelelt a Marx és Engels által előrevetített szocialista perspektívának — a kommunizmus első vagy alsó foka, vagyis a szocializmus felfogásának — úgy, ahogy annak ismérveit *A gothai program kritikája*, az *Antidürring* és *A család, a magántulajdon és az állam eredete* klasszikus szövegei általános vonásokban felvázolták.³ Közvetve Lenin is utalt erre, amikor a konkrét oroszországi formáknak az általános vonásokhoz való viszonyát *akkor* a következőképpen értelmezte: „Országunk nagyfokú elmaradottsága és kispolgári jellege következtében Oroszországban a proletárdiktatúrának bizonyos sajátosságok tekintetében okvetlenül másnak kell lennie, mint az előrehaladott országokban. De a fő erők — és a társadalomgazdaság fő formái — Oroszországban is ugyanazok, mint bármely kapitalista országban, úgyhogy ezek a *sajátosságok a leglényegesebbet nem érinthetik*.”⁴ A leglényegesebbek pedig azok a lépések, amelyek a szocializmus klasszikus marxi — engelsi kritériumainak közvetlen elérésére irányulnak.

Lenin persze ekkor is látta és hangsúlyozta — éppen az oroszországi viszonyok *sajátosságaira* való tekintettel —, hogy e követelmények megvalósítása, az egész nemzetgazdaság szocialista átépítése, kiváltképpen „az egyéni, különálló kisüzemi árugazdaságról [a] nagyüzemi társadalmi gazdaságra való átmenet . . . szűkséggé válik *rendkívül hosszadalmas*” folyamat, és ezt „elhamarkodott és vigyázatlan közigazgatási, törvényhozási rendszabályok csak lassíthatják és megnehezíthetik . . . Meggyorsítani . . . csak olyan segítséggel lehet, amely módot ad a parasztnak arra, hogy óriási mértékben megjavítsa, gyökeresen átalakítsa a földművelés egész technikáját.”⁵

De végül kiderül okfejtéséből az is — és éppen ez a *második* fő következtetése —, hogy ekkor, 1919 őszén, a szocializmusba való átmenet eddig követett irányvonalát, bár lassú, hosszadalmas, nehéz harcokkal járó útnak, de egészében véve világos cél felé vezető útvonalnak tartotta, egy nagyjában és egészében áttekinthető államgazdasági rendszeren belül egymást követő lépések fokozatosan előrehaladó sorozatának vélte, és az ezt szolgáló gazdaságpolitika

² LM, 30, 95.

³ *K. Marx és Fr. Engels Művei* (a továbbiakban: MEM), 19. k., Bp., 1969, 13–30; 20. k., Bp., 1963, 262–280; 21. k., Bp., 1970, 152–157. — Marx és Engels idevágó nézeteit Lenin, a rendelkezésére álló szövegek alapján, az októberi forradalom előestéjén, 1917 augusztus–szeptemberében írt *Állam és forradalom* című könyvének V. fejezetében (Az állam elhalásának gazdasági alapjai) rekonstruálta és értelmezte: LM, 25. k., Bp., 1952, 490–509.

⁴ LM, 30, 94–95.

⁵ LM, 30, 99.

egyre fejlettebb alkalmazásában a biztos siker ígérését látta. „Oroszország gazdasági rendszere a proletárdiktatúra korszakában — írta — nem egyéb, mint — egy óriási állam egységes méretében — a kommunista módon egyesített munka első lépéseinek harca a kisárutermelés és a még fennmaradt, valamint a kisárutermelés talaján újjászülető kapitalizmus ellen.” A parasztgazdaságok terményfölöslege teljes beszolgáltatási kötelezettségén alapuló állami gabonabegyűjtés egyre növekvő számadatai pedig „világosan mutatják — vélte levonhatni a következtetést —, hogy a *dolgok lassan, de szakadatlanul javulnak* abban az értelemben, hogy a kommunizmus legyőzi a kapitalizmust . . . A proletárdiktatúra fő gazdasági problémája szempontjából nálunk a kommunizmus győzelme a kapitalizmuson biztosítva van . . ., hacsak katonai erővel el nem tipornak bennünket.”⁶

Nem csoda tehát, hogy egy negyedévvvel később, 1920. február 2-án — amikor az Összoroszországi Központi Végrehajtóbizottság ülészakán az Észtorozsággal történt békekötésről és a Vörös Hadsereg újabb sikereiről számolhatott be, és ezek folytán arról, hogy „bár a háborút még nem fejeztük be, de már minden állam tisztán látja, hogy korábbi reményeik, a Szovjet Köztársaság katonai erővel való eltiprása, meghiúsultak” — a gazdaságpolitika sarkalatos pontján nem látott még okot változtatásra. Fordulatot hirdetett ugyan meg: a háborúról a békés gazdasági építésre való áttérés fordulatát —, anélkül azonban, hogy ez a gazdasági rendszer lényeges elemét, a parasztság egész terményfölöslege kötelező beszolgáltatásának a gyakorlatát érintette volna. Sőt, ennek következetes továbbfolytatását irányozta elő: „Most éles és gyors átmenetet kell végrehajtanunk, hogy megteremtsük a békés gazdasági építés alapját. Ez azt jelenti, hogy nagy élelmiszerkészletet kell teremtenünk és el kell szállítanunk a központi területre; a közlekedés feladata a nyersanyag és az élelmiszer beszállítása. 1917 augusztusától 1918 augusztusáig bezárólag 30 millió pud gabonát gyűjtöttünk, a következő évben 110 milliót, most pedig 5 hónap alatt már 90 millió pudot gyűjtöttünk. Gyűjtöttük pedig a Közellátási Népbizottságunk apparátusával, nem kapitalista, hanem *szocialista módon*, szabott árakon, nem a szabad piacon való vásárlással, hanem a parasztok minden gabonafölöslegének kötelező beszolgáltatásával. *Vagyis megtaláltuk az utat*. Meg vagyunk győződve, hogy ez az út helyes, és ezen az úton haladva olyan eredményeket érhetünk el, amelyek biztosítani fogják roppant arányú gazdasági építésünket.”⁷

Ennek a gazdaságpolitikának a folytatása mellett kötelezte el magát vagy két hónappal később az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt IX. kongresszusa is (1920. március 29. — április 5. között) — abban az optimista tudatban, hogy „mi most a szocializmusba való átmenetet valósítjuk meg”.⁸

2.

Amikor Lenin 1919. október végi írásában *kommunizmusról*, a kommunista gazdaság győzelmének útjáról beszélt, a kommunizmus „első fokát”: a *szocializmust* értette rajta. Kifejezetten hangsúlyozta ezt alig két hónappal

⁶ LM, 30, 94, 96—97.

⁷ LM, 30, 312, 331. — Hasonlóan: 30, 216—218. (1919. december 5.) — 1 pud = 16,38 kg

⁸ LM, 30, 495.

később, 1919 decemberében, a „kommunista szombatokról” mondott beszédében, ahol — az *Állam és forradalom* 1917. augusztus—szeptemberi fejtegetései után — ismét visszatért a szocializmus és a kommunizmus — mint a kommunista társadalom „első” és „felsőbb” foka — elvi-elméleti megkülönböztetésére. Az adott oroszországi helyzetet illetően pedig nemcsak azt szögezte le, hogy a jelen szempontjából „a kommunizmus fogalma túlságosan távoli”, hanem azt is, hogy a fiatal szovjetország gazdasági rendjében még „a szocializmus csírái [is] igen gyengék, s a régi gazdasági formák roppant arányokban uralkodnak benne, ami egyrészt a kiscgazdaság túlsúlyában, másrészt a legvadabb, legféltelenebb spekulációban nyilvánul meg”.⁹

A szocializmus és a kommunizmus fogalmát Lenin — éppúgy, mint az *Állam és forradalom* idevágó fejezetében — most is *A gothai program kritikájában* adott elvi ismérvek alapján határozta meg, de lépést tett a szocializmus definíciójának gyakorlati konkretizálására. Marx 1875-ben a munka szerinti elosztás szocialista elvét az „egyenlő jog” elvont felfogásával szemben — akár így is mondhatjuk: az „egyenlősdivel” szemben — az emberek képességeinek és körülményeinek tényleges egyenlőtlenségéből vezette le. „...nem volnának különböző egyének, ha egyenlőtlenek nem volnának... az egyik ember fizikailag vagy szellemileg különb a másiknál, tehát ugyanannyi idő alatt több munkát szolgáltat vagy hosszabb ideig tud dolgozni... Továbbá: az egyik munkás házas, a másik nem; az egyiknek több gyermeke van, mint a másiknak stb. stb. . . az egyik ténylegesen többet kap tehát, mint a másik, az egyik gazdagabb, mint a másik stb.”¹⁰

Az emberek testi és szellemi képességei és családi-szociális körülményei egyenlőtlenségének tényei mellett most Lenin a *munkához való viszonyuk egyenlőtlenségének* nem kevésbé reális tényére figyelmeztetett. Hiszen most már a gyakorlatban is tapasztalhatta annak a marxi előrejelzésnek az igazságát, hogy a keletkezőben levő új társadalom „minden vonatkozásban, gazdaságilag, erkölcsileg, szellemileg még magán viseli annak a régi társadalomnak az anyajegyeit, melynek méhéből származik”.¹¹ Ezért az új társadalom „első formájának” jellemző jegyeit most már a következőképpen írta le: „A szocializmus kapitalisták közreműködése nélkül végzett munkát, a dolgozók szervezett élcsapatának, élenjáró részének legszigorúbb nyilvántartása, ellenőrzése és felügyelete mellett végzett társadalmi munkát tételez fel; emellett meg kell határozni a munka mértékét és díjazását is. Ez a meghatározás azért szükséges, mert a kapitalista társadalom olyan nyomokat és szokásokat hagyott ránk örökül, mint a szétaprózott munka, a bizalmatlanság a társadalmi gazdasággal szemben, a régi kistulajdonosi szokások . . .”¹² A megszűnt régi, kapitalista munkafegyelem helyén tehát az új viszonyok között újfajta *munkafegyelemre*, munkakötelezettségre van szükség, amely felett már nem a tőkés, hanem a legöntudatosabb munkások gyakorolják a felügyeletet

⁹ LM, 30, 280. — Vö. „Mi Oroszországban a kapitalizmusból a szocializmusba, vagyis a kommunizmus alsó fokára való átmenetnek első lépéseit éljük át (most, a burzsoázia megdöntését követő harmadik évben)”: LM, 31. k., Bp., 1951, 30. (1920. május).

¹⁰ MEM, 19, 16—20.

¹¹ MEM, 19, 18.

¹² LM, 30, 279—280. — A szocializmus és a kommunizmus elvi megkülönböztetésére vö. még: 30, 525. (1920. április 8.); 31, 118—119. (1920. május 2.)

és ellenőrzést; egyben olyan *bérezésre* van szükség, amely a munkateljesítményhez igazodik.¹³

A munka szerinti elosztás elvének konkrétabb kifejtése és a munkafegyelem előtérbe állítása mellett Lenin 1919. végi, 1920. eleji cikkei, előadásai az *átmeneti korszak* felfogását is új gondolattal vitték tovább. „... hogy gyakorlatilag hogyan valósítsuk meg a régi, megszokott, közismert kapitalizmusból az új, még meg nem született, szilárd bázissal nem bíró szocializmusba való átmenetet — mondotta már idézett 1920. február 2-i beszédében —, ez a legnehezebb feladat. Ez az átmenet a legjobb esetben is hosszú évekig fog tartani. Ezen az időszakon belül politikánkknak még több, kisebb átmenetet kell szem előtt tartania. És a ránk háruló feladat minden nehézsége, a politika minden nehézsége, a politika minden művészete abban áll, hogy számot vessen minden ilyen átmenet sajátos feladataival.”¹⁴

A fenti beszédrészletből nem az átmenet hosszú időtartamának kiemelésére kell felfigyelnünk — hiszen ezt Lenin korábban is újra meg újra hangsúlyozta —, hanem a közbenső fordulatok, az „átmeneten belüli átmenetek” szükségességének felismerésére, amit ezúttal fogalmazott meg először kifejezett formában. Ez elméleti szempontból is bizonyos változást jelentett korábbi felfogásához képest, amikor — mint láttuk — az átmenet folyamatát, bár igen nehéznek, hosszadalmasnak, küzdelmesnek, de fő vonalában egyértelműnek, egy jellegűnek, szakadatlanul előrehaladóknak gondolta el.

Az akkor közvetlenül esedékes átmenet lényege abban állt, hogy a szovjet-hatalom egész mechanizmusát a háborúról a békés építésre kellett átvezetni; különös nehézsége pedig abban, hogy egy újabb katonai intervenció veszélye miatt — ami főleg Lengyelország felől fenyegetett — a hadsereget továbbra sem lehetett leszerelni. Ezért Lenin akkor egy olyanfajta „sajátos átmenet” *közvetlen* megvalósításával számolt, amely áttérést jelent ugyan a gazdasági építésre, de „a gazdasági feladatok katonai megoldására” támaszkodik. „Katonai módon”, „munkahadseregekkel” biztosítja nagy élelmiszerkészletek begyűjtését, az ipari központok ellátását és ezáltal a súlyosan visszaesett ipari termelés újraindítását — hogy a parasztság, amely terményeit eddig papírpénz ellenében szolgáltatotta be, tehát voltaképpen kölcsönadta az államnak, végre iparcikket kapjon már érték cserébe.¹⁵

A rövid távú közvetlen program mellett pedig egy *hosszú távú* gazdasági koncepció körvonalait is felvillantotta Lenin 1920. február 2-i beszédében. „A legközelebbi hónapokban — minden erőt az élelmiszerszállításra és az élelmiszerbázis kibővítésére! . . . A tudomány és technika szakemberei pedig dolgozzák ki ezalatt egész Oroszország villamosításának sok évre szóló tervét”, amelynek megvalósítása tíz-húsz esztendő során korszerű technikai alapot teremt majd a gazdasági építéshez, az ipari termelés újjászervezéséhez, a falu anyagi és kulturális fölemelkedéséhez.¹⁶ Lenin javaslatára az Összoroszországi

¹³ „A fegyelem régi forrása, a tőke meggyengült, eltűnt az egyesülés régi forrása. Más fegyelmet, a fegyelem és az egyesülés más forrásait kell megteremtenünk”: LM, 30, 458. (1920. március 29.) — „Új módon kell szerveznünk a munkát, a munkába való bevonás, a munkafegyelem megvalósításának új formáit kell megteremteni . . . De megteremteni a társadalmi fegyelem új formáit — évtizedek műve”: 30, 516. (1920. április 7.) — „. . . úgy kell viszonyulni a munkához, mint a munkás-paraszt hatalom megtartásának egyedüli eszközéhez”: 30, 533. (1920. április 19.)

¹⁴ LM, 30, 329.

¹⁵ LM, 30, 330—332.

¹⁶ LM, 30, 333—334.

Központi Végrehajtó Bizottság megbízta a Legfőbb Népgazdasági Tanácsot és a Földművelési Népbizottságot Oroszország villamosítási tervének (GOELRO) kidolgozásával.¹⁷ A VIII. Összoroszországi Szovjetkongresszus az év végén, 1920 decemberében jelentést hallgatott meg a munka menetéről, és úgy határozott, hogy a kormányzervek mielőbb fejezzék be a villamosítási terv kidolgozását — abból a célból, „hogy a népgazdaság helyreállításának egységes gazdasági tervét technikai tekintetben is megalapozzuk”.¹⁸ Voltaképpen ez a határozat indította el a *tervgyazdálkodás* hosszabb távra szóló elméleti és gyakorlati előkészítését a szovjetállamban.

A gazdaság tervezése is tartozéka volt a szocializmus klasszikus elvi előrelépésének. A modern termelőerők társadalmi természetének elismerésével írta Engels az *Antidürring*-ben — „a társadalmi termelési anarchia helyébe a termelésnek az összesség és minden egyes ember szükségletei szerint társadalmian tervszerű szabályozása lép”.¹⁹ A *szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig* megfelelő fejezetében pedig hozzáfűzte: a társadalmi termelési eszközöknek köztulajdonná változtatásával „az előre megállapított terv szerinti társadalmi termelés immár lehetségessé válik”.²⁰ Ezeket a klasszikus gondolatokat vezette tovább Lenin, amikor a GOELRO-jelentés kapcsán hangsúlyozta: „Amikor a földművelés, az ipar és a közlekedés helyreállításáról . . . beszélünk, szükségképpen nagy, átfogó gazdasági tervről kell beszélnünk.” „Az egyes termelési ágak terveit szigorúan össze kell hangolni, egybe kell kapcsolni, és ezekből . . . kell összeállítani azt az egységes tervet, amelyre oly nagy szükségünk van.”²¹

Az egységes terv kidolgozása persze nem ment könnyen. „Valami egységes állami gazdasági terv nálunk egyelőre még nemigen érezhető” — írta Lenin az Állami Tervbizottság elnökségének egy fél évvel később, 1921 májusában. „Az a törekvés van túlsúlyban, hogy az égvilágon mindent „fellendítsünk”.²² Július elején pedig így folytatta: „Eddig mindannyiunknak az volt a legfőbb hibája, hogy a jobbik eshetőséggel számoltunk; és ezért bürokratikus utópiákba estünk. Terveinknek elenyészően csekély hányada valósult meg. A terveket kinevette az élet . . . Ezen gyökeresen változtatni kell. *A rosszabbik eshetőséggel kell számolni.*”²³

¹⁷ Az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság 1920. február eleji ülészakának határozata: LM, 32. k., Bp., 1953, 136.

¹⁸ A VIII. szovjetkongresszus 1920. december végi határozati javaslata: LM, 31, 550—552. — Az idézet Leninnek a Moszkva-kormányzósági pártkonferencián egy hónappal korábban mondott beszédéből való: 31, 433. (1920. november 21.) — Ugyanitt hangzott el először a lenini tézis: „A kommunizmus a szovjethatalom plusz az egész ország villamosítása, mivel villamosítás nélkül az ipar fellendítése lehetetlen.” A szovjetkongresszuson megismételte: „A kommunizmus — szovjethatalom plusz az egész ország villamosítása. . . . Csak amikor az országot villamosítottuk, amikor az ipart, a mezőgazdaságot és a közlekedésügyet a modern nagyipar technikai alapjára helyeztük, csak akkor győzünk majd véglegesen”: 31, 533.

¹⁹ MEM, 20, 275.

²⁰ MEM, 19, 218; 20, 290.

²¹ LM, 31, 532. (1920. december 22.)

²² LM, 32, 398. — Vö. „Aggasztó benyomást tesznek az ezzel a témával [az egységes gazdasági tervvel] kapcsolatos cikkek és beszélgetések . . . Tervbizottságunk annyi van, hogy folyót lehetne rekeszteni vele . . . Nálunk az egységes gazdasági tervnek . . . tárgyalagos és szakszerű kezelése nem tapasztalható”: 32, 135—142. (1921. február 21.)

²³ LM, 32, 533.

3.

A békés gazdasági építésre való áttéréshez, amelyet 1920 március végén hirdetett meg a IX. pártkongresszus, a következő hónapokban nem lehetett még hozzáfogni. A Lengyelországgal folytatott béketárgyalások megszakadtak; a lengyel haderő április végén támadást indított, és mélyen behatolt Belorussziába és Ukrajnába. A Vörös Hadsereg ugyan hamarosan nagyarányú ellentámadásba ment át és július végén Varsó alá ért; de utánpótlási vonalaitól elszakadva, komoly politikai és stratégiai hibát véve, augusztus 19-én súlyos vereséget szenvedett a „varsói patriotikus felbuzdulásra”²⁴ (Lenin) támaszkodó lengyel csapatoktól. Csak október 12-én kötötték meg Rigában az előzetes békeszerződést, amelyben a szovjet kormány jelentékeny területi engedményekre kényszerült (bár államhatárai még így is nyugatabbra estek annál a vonalnál, amelyet a hadjárat előtt hajlandó lett volna elfogadni). Két nap múlva aláírták a szovjet – finn békeokmányt is. Minthogy Lettországgal már augusztusban békét kötöttek, november közepére pedig – Jugyenicis, Kolcsak és Gyenyikin után – az ellenforradalom utolsó veszélyes frontját, Vrangel tábornok fehérgárdáit is szétverték a Krím-félszigeten, 1920 végére álltak elő annak a feltételei, hogy csakugyan megkezdődjék az áttérés a gazdaság helyreállítására és a békés építésre. „... most már nemcsak lélegzetvételi szünetünk van – állapította meg Lenin a forradalom harmadik évfordulóját követő hetekben –, hanem egy egészen új időszakba léptünk, mert kivívtuk magunknak az önálló nemzetközi lét jogát a tőkés államok hálózatában.”²⁵

Ebből következett, hogy az új időszak első gazdaságpolitikai lépései éppen nemzetközi vonatkozásúak voltak. A szovjet kormány 1920 júliusa óta tárgyalásokat folytatott Angliával kereskedelmi egyezmény megkötéséről (a megállapodás érdekében szükségesnek tekintve az „engedmények taktikáját”;²⁶ november 23-án pedig rendeletet bocsátott ki az ún. koncessziókról, vagyis külföldi tőkeérdekeltségek szovjet-oroszországbeli vállalkozásának – működőtőke-befektetésének – meghatározott időtartamra szóló, szerződés szerinti engedélyezéséről és a tőkebefektetések feltételeiről s garanciáiról.²⁷

Ez a rendelet élénk érdeklődést és izgalmat váltott ki nemcsak pártkörökben, hanem a szélesebb közvéleményben is: „saját kapitalistáinkat elkergettük, az idegeneket meg be akarjuk engedni”²⁸ Lenin nagyon is komolyan vette az ellenvetéseket, és nem minősítette csupán szűk látókörű aggályoskodásnak. A szocializmus féltését is érzékelté-üdvözölte bennük, és beszédek sorában világította meg a rendelet – a kísérlet – indokait és kényszerűségét. Kifejtette: Oroszország ipara tönkrement, a háború előtti színvonal alig egytizedére csökkent; mezőgazdasága, különösen a központi kormányzóságokban, válságos helyzetbe került. A nemzetgazdaság helyreállításához gépek, mozdonyok, szerszámok, traktorok tömegére van szükség, amelyek nagy részét

²⁴ LM, 31, 280, 306. – „Támadásunk során azzal, hogy túlságosan gyors ütemben csaknem Varsóig nyomultunk előre, kétségtelenül hibát követtünk el. Nem fogom most kutatni, stratégiai vagy politikai hiba volt-e ez . . . , azt hiszem, ez majd a történetrók feladata lesz”: 32, 175.

²⁵ LM, 31, 425. (1920. november 21.)

²⁶ LM, 32, 195. (1921. március 8.) – A szerződés aláírására csak 1921. március 16-án került sor. „Csak most kötöttünk Angliával kereskedelmi szerződést, amelynek világra szóló jelentősége van . . . Amerika mindmáig nem hajlandó erre”: 32, 308. (1921. április 9.)

²⁷ LM, 31, 492–493, 508.

²⁸ LM, 31, 452, 477; 32, 185.

csak a fejlett tőkés országokból lehet importálni; ezért mielőbb fel kell venni velük a rendszeres kereskedelmi kapcsolatokat. A szovjet külkereskedelem lehetőségei azonban korlátozottak, mert az árubehozatal kiviteli ellentételei egyelőre igen szűkösön állnak rendelkezésre. Az ország megmaradt aranykészletével takarékoskodni kell, a gabona- és nyersanyagexporttal nem kevésbé, nehogy a hazai ellátás gondjai tovább súlyosbodjanak. Elkerülhetetlen tehát, hogy tőkebehozatalhoz folyamodjanak: magas haszon biztosításával próbáljanak megnyerni külföldi — elsősorban amerikai — tőkés csoportokat olyan szovjet-oroszországi vállalkozásokhoz, amilyenek például az észak-keleti erdőségek úgyszólván érintetlen faállományának kitermelése, a Don-vidék parlagon heverő szántóföldjeinek megművelése, Szibéria bányakincseinek kiaknázása.²⁹ Az 1920. november 23-i intézkedést 1921. február 1-én a Népbiztosok Tanácsának újabb rendelete követte, immár kifejezetten kőolajkoncessziók kiadására — „Groznijban és Bakuban, valamint más működésben lévő olajtelepeken”.³⁰

„Kapitalista gazdasági vállalatok a szocialista államban” — nem lehet szemét hunyni afelett, hogy az ilyen engedmények kockázattal járnak, és „idegen testet” jelentenek a szovjetország életében. Mégsem lehet lemondani róluk mint az elmaradottság leküzdésének, a nemzetgazdaság újjáépítésének, a fejlett technika beszerzésének és elsajátításának eszközeiről. „Amíg szovjet-köz társaságunk az egész tőkés világ egymagában álló peremvidéke lesz, addig teljesen nevetséges képzelgés és utópizmus volna teljes gazdasági függetlenségünkre és bizonyos veszélyek elkerülésére gondolni.” Csak a „jó szándékú tőkésfilkók” hihetik, hogy „szovjet emberhez” csak az illik, ha a koncessziók ellen foglal állást. „... értenünk kell hozzá... , hogy megteremtjük a létfeltételeket a szocialista köztársaság számára, amely nemzetközi kapcsolatok nélkül nem maradhat fenn, s az adott körülmények között létét össze kell kapcsolnia a kapitalista viszonyokkal.”³¹

Az „új időszak” gazdaságpolitikai lépéseinek második csoportját két rendelet (pontosabban: egy rendelet és egy törvényjavaslat) kibocsátása jelezte: az egyik a természetbeni jutalmazásról szóló 1920. október 23-án, a másik a parasztgazdaság megsegítéséről december 14-én.

Láttuk már, hogy a szocializmus definíciójába miként vonta be Lenin a munkához való viszony egyenlőtlenségének és a munkafegyelemnek a mozzanatát 1919 végén. A kérdésre azóta is többször visszatért, mint „a szocializmus egész gazdasági építésének sarkalatos kérdésére”, hangsúlyozva, hogy „a munkafegyelem megvalósításának új formáit kell megteremteni”.³² Ez az útkeresés vezetett a Népbiztosok Tanácsának 1920. október 23-i rendeletéhez is, amely éppen egy ilyen újszerű formát volt hivatott kialakítani. „Nem elég az, ha a munkásoknak és parasztoknak azt mondjuk: erősítsétek minden módon a munkafegyelmet” — mutatott rá az intézkedés indokára Lenin a december végi szovjetkongresszuson. A munkateljesítményhez igazodó bérezésen felül külön természetbeni juttatásokkal, jobb életkörülmények

²⁹ LM, 31, 468—470, 491—501, 509—511.

³⁰ LM, 32, 185—186.

³¹ LM, 31, 498, 509; 32, 133, 335. — A koncessziók ügye lassabban mozdult előre, mint a kereskedelmi szerződések kötése. „Meg kell mondanom, hogy a gyakorlatban [eddig]... egyetlen koncessziót sem kaptunk”: 32, 185. (1921. március 8.) Hasonlóan: 32, 322. (1921. április 11.)

³² LM, 30, 512, 516. (1920. április 7.)

biztosításával kell jutalmazni a kiemelkedően dolgozókat. Az eszmei ráhatás, a „termelési propaganda” párosuljon „a befolyásolás egy másik módjával”: a (természetbeni) jutalmazással, vagyis az *anyag*i ösztönzéssel. Az anyagi érdekeltség módszereinek kidolgozása és alkalmazása még a jövő feladata; arra azonban máris ügyelni kell, hogy a jutalmazás a gyakorlatban ne váljék „a munkabér egyszerű megtoldásává”, „fizetési pótlékká”, egyenlősítéssé (amint ez már a kezdeti időben is megtörtént).³³

Nem kevésbé régóta küszködött Lenin a parasztgazdaságok egyre súlyosodó problémáival, amelyeket 1920-ban az aszály is tetézett. Egy hónappal a VIII. szovjetkongresszus előtt úgy ítélte meg: a tanácskozásnak az a napirendi pontja, amelyet óvatosan „a parasztgazdaság megsegítésének” neveznek, sokkal többet kell, hogy jelentsen — nevezetesen „azoknak a rendszabályoknak egész rendszerét, átgondolt láncolatát, amelyek arra szolgálnak, hogy a parasztgazdaságot, amely még elég sokáig fenn fog állni, a kellő színvonalra emeljük”.³⁴

Ennek a nagy feladatnak a szovjetkongresszus csak igen részlegesen tett eleget. A Népbiztosok Tanácsának december 14-i törvényjavaslata, amelyet a kongresszus hosszasan megvitatott és december 28-án törvényerőre emelt, voltaképpen arra korlátozódott, hogy a tavaszi „vetési kampányt” előkészítse, és a kisparasztok gazdálkodását a következő évben „még ha egészen kis mértékben is . . ., de tömeges méretekben” megjavítsa. Ezt a reálisan óvatos célt viszont azzal próbálta elérni, hogy 11. cikkelyében felhatalmazta a kormányzósági, járási és körzeti „vetési bizottságokat”, hogy a Földművelésügyi Népbiztosság ellenőrzése mellett — „a talaj gépi megmunkálásának és a rétek javításának fő módszereire, a vetésre és a talaj természetes termékenységének fenntartását szolgáló módszerekre vonatkozó kötelező előírásokat” adjanak ki, tehát az egyéni gazdálkodókat tervkötelezettség alá vonják.³⁵

Mindamellet a törvényjavaslat megvitatása alkalmat adott Leninnek arra, hogy agrárpolitikai nézeteinek néhány fontos pontját időállóbb érvénnyel fogalmazza meg.

Mindenekelőtt leszögezte a türelmetlenkedőkkel szemben: „Az egyénileg gazdálkodó parasztra kell támaszkodnunk, aki olyan, amilyen, és a közeljövőben nem is lesz más, és ne álmodozzunk arról, hogy áttér a szocializmusra és a kollektivizálásra . . . A kolhozok kérdése nem soron levő kérdés.” Ezzel összefüggésben óvott attól is, hogy a gazdagparasztok felszerelésének társadalmi tulajdonba vételét beiktassák a törvénybe.³⁶

A bürokratákkal szemben pedig attól óvott, nehogy sémákká egyszerűsítsék, uniformizálják a mezőgazdaság feljavítását célzó előírásokat. Mindenütt a helyi tapasztalatokból induljanak ki; minden kormányzóság és minden körzet számára a helyi adottságokhoz igazodva dolgozzák ki az előírásokat. Ezek alapjául pedig azok a gazdálkodási módszerek szolgálnak, amelyeket az

³³ LM, 31, 518, 524—525; 32, 15.

³⁴ LM, 31, 432. (1920. november 21.)

³⁵ LM, 31, 519, 521—523, 543. — A szovjetkongresszus határozata az eddig követett gazdaságpolitikai irányvonalat nemcsak megerősítette, hanem hatókörét kiterjesztette. „A közellátási politika értelmében bizonyos mennyiségű termék [az egész terményfőlség] átengedését követeltük a paraszttól; itt azonban azt [is] követeljük . . ., hogy saját gazdaságukban hajtsák végre azokat a változásokat, amelyeket az államhatalom szükségesnek minősített”: LM, 31, 548. (1920. december 24.)

³⁶ LM, 31, 544—545.

„iparkodó földművesek” alkalmaznak.³⁷ Ez a kifejezése majd másfél hónap múlva tér vissza a terményadóról szóló téziseinek vázlatában: „az adókulcsot a földművelő iparkodása fokozódásának arányában csökkenteni kell”.³⁸

1920. december végén azonban még nem gondolt terményadóra. Lenin ekkor helyeslően szólt arról, hogy éppen a szovjetkongresszus megnyitása alkalmából a moszkvai tanács bezáratta a Szuharev téri piacot — a paraszti batyuzás és adásvétel vásárterét.³⁹ S ekkor még kitarzott korábbi elgondolása mellett, amelyet fentebb idéztünk 1919. október 30-i cikkéből és 1920. február 2-i beszédéből: a gabonabegyűjtés évről évre növekvő számadatai azt igazolják, hogy a terményfölösleg kötelező teljes beszolgáltatása helyes módszere az átmeneti korszak gazdaságpolitikájának; ennek folytatása egyre inkább megteremti a szükséges alapot a gazdaság helyreállításához, a szocialista építéshez. A gabonabegyűjtés adatainak ezt az értelmezését azóta is többször megismételte: 1920. június 12-én, szeptember 22-én, november 21-én,⁴⁰ s végül most, a szovjetkongresszuson, 1920. december 22-én. „A forradalom előtti 320 millió pud körülbelül az a minimum, amely nélkül építeni lehetetlen. A forradalom első évében 50 millió pud — ez igen nagy éhínséget, fagyoskodást, nyomort jelentett; a második évben 100 millió pud; a harmadikban 200 millió. A begyűjtés tehát minden évben megkétszereződött.” A legújabb adatok szerint ez év december 15-ig „155 millió pud gyűlt be. Most állunk először talpra. Körülbelül 300 millió pudos alappal rendelkezünk majd, de talán többel is.” „Ezek a számok . . . nagy vonásaiban a szovjethatalom gazdaságtörténetét, a szovjethatalom gazdasági munkáját, annak az alapnak előkészítését testesítik meg, amelynek birtokában igazában nekikezdhünk építésünknek.”⁴¹

4.

Az optimista előrejelzés azonban tévesnek bizonyult. „Amikor az egész terményfölösleg kötelező beszolgáltatásának tervét elkészítettük, akkor a sikerek a javulás lehetőségét csillogtatták meg előttünk.”⁴² Lenin későbbi közléseiből megtudjuk, hogy eredetileg nem is a december 22-i beszédében említett „legalább 300 milliót”, hanem — az előző évnek mintegy megkétszerezésével — egyenesen 420 (pontosabban 423) millió pud begyűjtését irányozták elő az 1920—1921. gazdasági évre.⁴³ 1921. február végére, március elejére azonban kiderült, hogy a 300 milliót sem érik el: csupán 250 millió pud körüli évi összmennyiségre számíthatnak. Az a 235 millió, amit ebből február 1-ig begyűjtöttek, az előző év végösszegét ugyan meghaladta; de minthogy a sok éhezést szenvedett munkások fejadagját valamelyest föl kellett emelni, a készletből már fél év alatt 155 millió fogyott: nem maradt tartalék a szűkös tavaszi hónapokra.⁴⁴ A közellátás súlyos válságba került.

³⁷ LM, 31, 519, 543.

³⁸ LM, 32, 131.

³⁹ LM, 31, 498, 532.

⁴⁰ LM, 41, 173, 281, 423.

⁴¹ LM, 31, 523—524.

⁴² LM, 32, 152. — Az előző év nyarán a Népbiztosok Tanácsa még „megelégedését fejezte ki a közellátási szervek begyűjtési tevékenysége során elért sikerekkel kapcsolatban”: LM, 31, 177. (1920. július 1.)

⁴³ LM, 32, 310, 392, 437. (1921. április 9. 25. május 26.)

⁴⁴ LM, 32, 152, 176.

A válság mélyebb oka azonban nem az elosztásban, hanem a termelésben rejtett. Az aszályos 1920. évben rendkívül rossz volt a termés, különösen a központi orosz területeken. Viszont Ukrajnát, Észak-Kaukázust és Szibériát, ahol nagyobb gabonafölöslegeket takarítottak be, jóval kevésbé lehetett bevonnani a terménybegyűjtésbe, mint amennyire még november vége felé is remélték, mert a határvidékeken a szovjet kormányzat még nem szilárdult meg és a távolsági szállítás is gyatrán működött. Így a megemelt terménybeszolgáltatás súlya éppen az ínséges központi kormányzóságokra nehezedett.⁴⁵ Itt a tél folyamán a parasztgazdaságok nagy része „kétségbeesett helyzetbe” jutott, és helyi zavargásokra is sor került.⁴⁶

Az 1920. december vége és 1921. február eleje közötti hetekben Lenin — aki nek java energiáit ekkoriban az ún. szakszervezeti vita kötötte le — nemcsak jelentésekből és statisztikákból érzékelte a helyzet romlását, hanem közvetlen tapasztalatokból is. Január végén, február elején parasztküldötteket fogadott, akik a maguk szemszögéből tájékoztatták a falu állapotáról. Ismerjük ezeknek a beszélgetéseknek a kicsengését, Lenin maga szól róluk a nyilvánosság előtt néhány héttel később. „Amikor a pártonkívüli paraszt azt mondja: 'Szabjuk a számítást ahhoz, hogy . . . a kisparasztnak szüksége van . . . a biztos tudatra, hogy ennyit meg ennyit adok, ezután majd gazdálkodom', mi azt mondjuk: igen — ez helyes, ez értelmes dolog; . . . és amíg . . . maga a paraszt nem akar áttérni a kisüzemi gazdaságról a nagyüzemi gazdaságra, addig mi hajlandóak vagyunk ezzel a gondolattal számolni.”⁴⁷

Az elhatározás megérlelődött. Az első intézkedést Lenin 1921. február 4-én jelentette be a vas- és fémmunkások moszkvai konferenciáján: az elmúlt években „a munkások hallatlan áldozatokat hoztak, most pedig olyan eszterendőben élünk, amikor a parasztok kerültek a legnehezebb helyzetbe, és mi ismerjük ezt a helyzetet . . . Most 13 kormányzóságban az egész terményfölség kötelező beszolgáltatását teljesen felfüggesztjük.”⁴⁸ Négy nappal később, február 8-án pedig a Központi Bizottság politikai irodájának ülésén megfogalmazta azt a tézistervezetet, amely történelmi fordulópontot jelentett a szovjethatalom gazdaságpolitikájában: „az egész terményfelesleg beszolgáltatását *gabonaadóval helyettesítjük*”, az adón felüli fölsleget pedig a földművelő a „*helyi gazdasági forgalomban*” szabadon értékesítheti.⁴⁹

Az elhatározás közvetlen indokairól Lenin a moszkvai szovjet február 28-i ülésén számolt be teljes nyíltsággal. Rámutatott az objektív körülményekre, de hozzáfűzte: „Nálunk azért éleződött ki a helyzet, mert a munka minden területén hibát követtünk el. Ne féljünk ezektől a hibáktól, ne féljünk beismérésüktől, ne vádolgassuk egymást kölcsönösen.” „. . . pánikba esnünk semmiképpen sem szabad”, hanem „az új tapasztalatokból komoly következtetése-

⁴⁵ LM, 31, 343–344; 32, 155, 178–179.

⁴⁶ LM, 32, 103, 156–157.

⁴⁷ LM, 32, 157. (1921. február 28.)

⁴⁸ LM, 32, 105–106.

⁴⁹ LM, 32, 131. — „Ez nem egyszerre jutott eszünkbe” — tekintett vissza Lenin az elhatározás előzményeire a Komintern III. kongresszusán. „A bolsevik sajtóban láthatják, hogy hónapokon át számos javaslatot tettek, de valóban sikerrel kecsgetető javaslatot nem találtak ki. De ez nem fontos. Az a tény fontos, hogy megváltoztattuk gazdasági politikánkat”: 32, 524. (1921. július 5.) — Vö. már a moszkvai szovjet ülésén mondotta: „a Pravdában, az Oroszországi Kommunista Párt központi lapjában, még mielőtt erről a szövegről bejelentettük volna, javaslatok jelentek meg az adók bevezetéséről”: 32, 157. (1921. február 28.)

ket kell levonnunk”. A következtetések levonásának a fóruma pedig nem lehet más, mint a pártkongresszus; ezért sietni kell a küszöbönálló X. kongresszus összehívásával.⁵⁰

Február 28-án, amikor Moszkvában ez a beszéd elhangzott, Kronstadtban lázadás tört ki a bolsevikok ellen. A megmozdulás egyik jelszava éppen a szabadpiaci forgalom követelése volt. „Mit jelent a kereskedelem szabadságának a kispolgári elemek által kiadott e jelszava?” — reagált a kronstadti eseményekre Lenin a X. pártkongresszuson, március 8-án. „Azt mutatja, hogy a proletariátus és a kisparasztok viszonyában vannak olyan nehéz problémák, . . . amelyeket még nem oldottunk meg.”⁵¹ Mert a beszolgáltatási kötelezettség eltörlése most már nemcsak mint közellátási és termelési kérdés, s nem is elsősorban mint gazdaságpolitikai kérdés került szóba a kongresszuson — a Központi Bizottság beszámolójában és a terményadóról szóló külön előadói beszédben, amelyet szintén Lenin tartott —, hanem mint a szovjet-hatalom egész belpolitikájának alapvető kérdése.

Az osztályerők mozgásának azt a fordulatát világította meg immár részletesen az előadó, amelyre 1920 legvégén, a szakszervezeti vitában még csak röviden célzott: az „átmeneten belüli átmenettel”, a háborúról a békés építésre való áttéréssel megváltozott a proletariátus és a parasztság viszonya is.⁵² Ezt a viszonyt az előző években alapvetően olyan tények határozták meg, hogy a forradalomtól a parasztok földet kaptak és gabonához juthattak; a polgárháború idején pedig közvetlenül tapasztalhatták, „mi a különbség a munkások hatalma és Gyenyikin hatalma között”. Megértették a különbséget, és „választottak . . . Ezért győztünk.”⁵³ A háború végére azonban már más tények váltak meghatározóvá. Minthogy az állam — hogy megóvja a hadsereg harcképességét és megakadályozza az állami ipar teljes összeomlását — éveken át arra kényszerült, hogy elvegye a parasztságtól az egész élelmiszerfőlösleget — „még minden ellenszolgáltatás nélkül is”, s még saját szükségletüknek egy részét is⁵⁴ —, a parasztok anyagi ereje mérhetetlenül meggyöngült és a termelésben való érdekeltsege beszűkült: ez volt a fő oka annak, hogy a vetésterület és a terméshozam csökkent, és a mezőgazdaság válságba került.⁵⁵ A hadsereg leszerelése pedig „százával és ezrével ontja a kátyúba jutott, foglalkozást nem találó embereket, akik megszokták, hogy a háború a mesterségük, és akik banditizmust idéznek elő”. Most már olyan helyzet állott elő, hogy „a parasztság egyre elégedetlenebb a proletárdiktatúrával”.⁵⁶ Márpedig a munkásosztály és a parasztság viszonyának megromlása egy olyan országban, ahol a parasztság van óriási többségben, „sokkal nagyobb veszéllyel fenyeget, mint valamennyi Gyenyikin, Kolcsak és Jugyenyics együttvéve”. „S ezt minden gyűlésen és az egész sajtóban kertelés nélkül meg kell mondanunk. Semmi esetre se igyekezzünk bármit is eltitkolni, hanem

⁵⁰ LM, 32, 154—155.

⁵¹ LM, 32, 188—189.

⁵² LM, 32, 16.

⁵³ LM, 32, 105.

⁵⁴ LM, 32, 179, 307, 365.

⁵⁵ „. . . az ország amúgy is súlyos helyzetét még súlyosabbá tette a rossz termés, a takarmányhiány stb. A parasztok nélkülözései ennek következtében elviselhetetlenné váltak . . . Ha a parasztság sztrájkol, nem kapunk fát. Ha pedig nem kapunk fát, a gyárak kénytelenek leállni. Ilyenformán . . . a gazdasági válság 1921 tavaszán óriási méreteket öltött”: LM, 32, 523—524.

⁵⁶ LM, 32, 181.

mondjuk meg kereken, hogy a parasztság elégedetlen a kölcsönös viszonyoknak azzal a formájával, amely köztünk kialakult . . . , és hogy tovább így nem fog élni . . . Ez a dolgozó lakosság óriási tömegeinek akarata. Ezzel számolnunk kell, és eléggé józan politikusok vagyunk ahhoz, hogy nyíltan kimondjuk: vizsgáljuk hát felül parasztpolitikánkat.” Mert „csakis a parasztsággal való megegyezés mentheti meg a szocialista forradalmat Oroszországban, amíg a forradalom más országokban be nem következik”.⁵⁷

S ezzel eljutottunk az „átmeneten belüli átmenet”, a szovjetállam belpolitikai és gazdaságpolitikai fordulata nem kevésbé lényeges külpolitikai indítékához: a forradalmi mozgalom nemzetközi állapotához, a fejlett tőkés országok osztályerőviszonyainak megváltozásához. Tudjuk, hogy a bolsevikok a közelgő szociális világforradalom reményében vették kezükbe a hatalmat 1917 októberében, és Lenin azóta sem szűnt meg hangoztatni, hogy az oroszországi „szocialista forradalom győzelme csak akkor tekinthető véglegesnek, ha a proletariátus legalább néhány fejlett országban győz”; „mi, oroszok, megkezdjük azt az ügyet, amit majd az angol, a francia, a német proletariátus megerősít”.⁵⁸ Ennek reménye és bizalma mellett kitartott, de hovatovább kétségeinek és fenntartásainak is kifejezést adott, a nemzetközi forradalmi mozgalom erőviszonyainak alakulása szerint váltakozó hangsúllyal. „Két évvel azután, hogy megragadtuk a hatalmat és fél évvel azután, hogy megalapítottuk a III. Internacionálét, . . . ez az Internacionálé már tényleg a legfőbb erő lett a világ munkásmozgalmában . . . Igaz, az európai szabadságmozgalom . . . lassabban halad . . . , de mégis feltartóztathatatlanul, ugyanazon az úton halad, amelyet a bolsevikok mutatnak” — értékelte a helyzetet 1919. november 7-én.⁵⁹ „Bármilyen nehezen, bármilyen áldozatok árán . . . is, Németországban feltartóztathatatlanul fejlődik a proletár tanács hatalom” — utalt a IX. pártkongresszus megnyitó beszédében, 1920. március 29-én a legutóbbi német fejleményekre, a Kapp-féle puccskísérlet elhárítására — arra számítva, hogy a munkásság sikeres föllépése ugyanolyan lendületet ad majd a németországi forradalmi fejlődésnek, mint a Kornilov-puccs leverése annak idején az oroszországinak.⁶⁰ De már a kongresszust közvetlenül követő napokban arról kellett értesülnie, hogy hadsereg bevetésével megtörték a munkásfelkelést a Rajna-vidéken. Ezért április folyamán, amikor a „*Baloldaliság*”-ot írta, azt emelte ki, hogy „olyan különleges feltételek,” amelyek az 1917-es Oroszországban a szocialista forradalom megkezdését megkönnyítették, „Nyugat-Európában most nincsenek, és ilyen vagy hasonló feltételek nem egykönnyen ismétlődnek meg . . . Ezért . . . Nyugat-Európának a szocialista forradalmat megkezdenie nehezebb, mint nekünk”.⁶¹ Fél évvel később, a forradalom harmadik évfordulóján így fogalmazott: „. . . mi a nemzetközi forradalomba vetettük reményünket, és ez a tét feltétlenül helyes volt”, mert az imperialista hatalmak egymás közti ellentéteik és munkásosztályaik forradalmi nyomása miatt nem tudtak egyesülni a szovjetállam elleni harcban. De „nem szabad meglepedeznünk arról, hogy győzelmünk félgyőzelem . . . , amíg a forradalom egy vagy egynéhány előrehaladott országban nem győz.

⁵⁷ LM, 32, 182, 223–224. (1921. március 8. 15.)

⁵⁸ LM, 30, 147, 197. (1919. november 22. december 5.)

⁵⁹ LM, 30, 122–123.

⁶⁰ LM, 30, 445.

⁶¹ LM, 31, 52–53.

Tudjuk, hogy a dolog ilyen irányban halad . . .”⁶² Az egyértelmű helyzetmegítéléshez pedig éppen 1920 legvégén, 1921 elején jutott el. „ . . . a nyugati hatalmak évről évre egyre jobban kiheverik a háború fáradalmait . . . Nyilvánvaló . . ., hogy amikor a népek békéhez jutnak, elkerülhetetlenül meglassul a forradalmi mozgalom. Ezért . . . jelenleg nem helyezhetjük a tétet arra, hogy ez az ütem gyorsulni fog.” „A szovjethatalom alapvető problémája az, hogy győzelmeinkre még nem következtek győzelmek más országokban”; „a nyugat-európai kapitalistáknak *sikerült befejezniük a háborút és elodázníuk a forradalmat.*”⁶³

Az utóbbi kijelentése 1921. február 6-án hangzott el, és két nappal később kerültek papírra a terményadóról szóló tézisei. Az összefüggés ezen a szálon éppoly félreismerhetetlen, mint a másikon: a belső helyzet vonalán. Lenin maga is felfejtette ezeket a szálakat a X. kongresszuson: „ . . . ha . . . arra a feltevésre jutnánk, hogy . . . rövid időn belül segítséget kapunk onnan [ti. Nyugat-Európából] egy tartós proletárforradalom formájában, egyszerűen örültek volnánk . . . És ezért képeseknek kell lennünk arra, hogy *tevékenységünket* oly módon *hozzuk összhangba az országunkban levő és más országokban levő osztályviszonyokkal*, hogy hosszú ideig fenn tudjuk tartani a proletárdiktatúrát, és ha csak fokozatosan is, ki tudjunk lábolni a ránk szakadó bajokból és válságokból. Csakis ez a kérdésfeltevés lesz helyes és józan.”⁶⁴

Ezt a kérdésfeltevést tette magáévá az OK(b)P X. kongresszusa, amikor 1921. március 15-én elfogadta az előterjesztést az egész terményfölösleg kötelező beszolgáltatásának terményadóval való helyettesítéséről, s az Összoroszországi Központi Végrehajtóbizottság, amikor március 21-én kiadta az erről szóló első állami rendelkezést, amely utat nyitott a gazdasági reform előtt.⁶⁵

⁶² LM, 31, 409—410. (1920. november 6.)

⁶³ LM, 31, 455—456; 32, 103, 108. (1920. december 6. 1921. február 4. 6.)

⁶⁴ LM, 32, 183—184. (1921. március 8.)

⁶⁵ LM, 32, 238, 582 (jegyzet).

A FRANCIA FORRADALOM KÉTSZÁZADIK ÉVFORDULÓJA

1789. július 14-e világtörténelmi dátum, a francia forradalom kezdete. Nemcsak Franciaországban, de a világon mindenütt megemlékeznek az eseményről és annak jelentőségéről. Franciaországban immár évek óta vita folyik a forradalom szükségességéről, jellegéről, hatásáról. Természetesen egy régi vita folytatásáról van szó, bár sok szempontból új érvekkel.

A vita újabb fázisa 1965–1966 után kezdődött, amikor François Furet és Denis Richet megjelentették a *La Révolution Française* című könyvüket, amely azóta több átdolgozott kiadást is megért. Ez a munka nem titkoltan az ún. egyetemi történetírás forradalom-felfogása ellen irányul, amelyet polgári radikálisok és marxisták egyaránt műveltek, és amely a forradalom szükségszerűségét hangsúlyozta a formáció-váltásban, annak polgári jellegét bizonyította, külön kiemelve a jakobinus diktatúra jelentőségét a régi rend felszámolásában és az új megteremtésében, s amely kereste az összefüggéseket a későbbi forradalmakkal, így az 1917-es orosz forradalommal is.

Furet és társa azt állították, hogy a gazdasági és társadalmi fejlődés forradalom nélkül is elvezethetett a kapitalizmus győzelméhez, a forradalomban nem kizárólagosan a burzsoázia volt érdekelt, hanem különböző társadalmi rétegek; a jakobinus diktatúra „megcsúszás” volt, a változás elsősorban a politikai kultúrában jelentkezett. Az utóbbi időkben a vita tovább szélesedett, s mindenekelőtt a forradalmi erőszak kérdését érintette, illetve annak jogosságát és ezzel kapcsolatban némelyek a forradalommal szemben fellépő erők, a Vendée igazát igyekeztek bizonyítani. Mint ezekből a témákból kitűnik, nem kizárólag a francia forradalomról van szó ebben a polémiaiban, hanem különböző történelemfelfogásokról.

Az ellenvéleményt a „revizionista” történetírással szemben G. Lefebvre, A. Soboul és az utóbbi időkben M. Vovelle képviselik a francia historiográfiában, a nemzetköziben pedig E. J. Hobsbawm, W. Markow és A. Z. Manfred.

Mondanivalójuk lényege megegyezik mindazzal, amit a régebbi, hagyományosnak nevezett történetírás állított, de árnyaltabb, miután tekintetbe veszi az új kutatásokat, amelyek a forradalmat megelőző gazdasági és társadalmi folyamatokat és magának a forradalomnak mindennapi életét és tudatát vizsgálták. Hangsúlyozzák a francia forradalom polgári jellegét, a közvetlen okok és az általános fejlődés szempontjából egyaránt, még ha el is ismerik, hogy a politika alakításában nemcsak a polgárság különböző rétegei vettek részt. A Terrort a forradalom részének tekintik, mert a forradalmat, sőt amint Hobsbawm mondja, egyenesen a francia nemzeti államot védte meg a külső és belső ellenséggel szemben.

Az erőszak kérdését is ebből a szempontból vizsgálják, hangsúlyozva, hogy annak alkalmazása a történelem különböző időszakaira és ellentétes folyamataira is jellemző, nem kizárólag a jakobinus diktatúra sajátja.

A vitákról a magyar olvasóközönség tájékozódhat a Kossuth kiadónál megjelent, Tanulmányok a francia forradalom történetéből című kötetből, Vadász Sándor ugyancsak most a Gondolatnál kiadott történeti összefoglalójából, melynek címe Emberek és eszmék a francia forradalomban és Hahner Péter A nagy francia forradalom kisenciklopédiája című, a Minervánál megjelent munkájából.

Folyóiratunkat jellegénél fogva külön is érdekli a tudományok és különösen a természettudományok helyzete a forradalomban. Martos Ferencet kértük meg, hogy az évforduló alkalmából az új kutatások alapján foglalja össze az erre vonatkozó ismereteket és nézeteket.

Köpeczi Béla